

Слађана Алексић

Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици,
Филозофски факултет, Катедра за српску књижевност и језик
Међународни центар за православне студије, Ниш
e-mail: sladjana.aleksic@pr.ac.rs

ПОЛИВАЛЕНТНОСТ ЛЕГЕНДЕ О ВЕЛИКОМ ИНКВИЗИТОРУ

Савремена читања Великог инквизитора (2020).

Приредили Давор Џалто и Данијела Марковић, Београд: Вулкан.

Централну тему веома важног зборника радова *Савремена читања Великог инквизитора* (2020), посвећеног обележавању неколико јубилеја везаних за живот и рад Фјодора М. Достојевског (140 година од објављивања романа *Браћа Карамазови*, 200-годишњица рођења Достојевског и 140-годишњица његове смрти), представља *Легенда о Великом инквизитору* и њена савремена читања.¹

¹ У сврху обележавања ових јубилеја, Институт за студије културе и хришћанства, у сарадњи с Домом омладине Београда и Народном библиотеком Србије, организовао је неколико догађаја који су се фокусирали на релевантност дела Достојевског у контексту савремене културе и друштва, укључујући и конференцију „Савремена читања Великог инквизитора”, која је одржана у Дому омладине Београда, 4. децембра 2019. године. Ова књига базирана је на рефератима изложеним у оквиру поменутих догађаја.

Приређивачи зборника, Давор Џалто и Данијела Марковић, у тексту – предговору *Велики инквизитор између историје и метаисторије* сматрају да је ова тема једна од најзначајних за модерно и савремено друштво, актуелна и данас у промишљању важних питања као што су слобода, власт, вера, политика, срећа, патња. Питања и проблеме које је генијални мислилац и уметник Достојевски поставио, осветлили су поетички, философски, теолошки, антрополошки, психоаналитички, политиколошки, аутори Неда Андрић, Јован Попов, Кристијан Олах, Атанасије Јевтић, Здравко Јовановић, Давор Џалто, Предраг Драгутиновић, Нина Крајник и Милена Ђорђевић.

У тексту Неде Андрић *Поема о Великом инквизитору и савремени мит о срећи*, осветљена је поема о Великом инквизитору као развијање идеје Ивана Карамазова о усрећивању човечанства. Иван Карамазов просуђује да будуће Царство радости које се гради овоземаљском патњом, нарочито патњом деце, није вредно такве жртве. Ауторка наглашава да Иван Карамазов својевољно одбацује будуће царство из љубави према човечанству, јер не може да поднесе патњу другог. Ту љубав, ауторка осветљава као извештачену и апстрактну јер није усмерена и делатна према ближњима. Неда Андрић указује на опозицију појма срећа у поеми и појма радост коју приповедач користи у поглављу „Кана Галилејска” у којем је приказан свет као целина, као јединство у којем се земаљска истина спаја са небеском и открива се у радости васкрсења. Ауторка промишља да се дилајектика Инквизитора превладава, али тако да се питања о слободи од хлеба земаљског (као прво искушење), слободи од чуда (друго искушење) и слободи од добара овог света (треће искушење), превладавају у слободној љубави, заједници и непрестаном звању нових гостију. Појам среће и митологизација среће изложене у поеми о Великом инквизитору, истиче ауторка, представљају концепт који је у потпуности подударан са стањем у којем се налазе савремени, десакрализован човек и свет, а суштински је окренут против самог човека и Божанског начела у њему. Уређењу света и концепту тихе среће слабих бића коју излаже Велики инквизитор, ауторка супротставља визији у којој Достојевски имплицитно указује на новозаветни свет у којем је срећа радосно стање душе у суерету са Христом.

У тексту *Два лица тоталитаризма: Шигаљев и Велики инквизитор*, Јован Попов поима *Легенду* као архитектст, усмену „поему“ коју је Иван конституисао у дијалогу са Аљошом, као интерактивну творевину у којој персонализовани читалац непосредно сарађује са наратором. Попов указује на сродности са идеолошким концептом који је у *Злим дусима* заступао револуционар Шигаљев, а затим и да оба та концепта сагледа у контексту савремених идеја о тоталитаризму, као и пишчевих филозофско-историјских и антрополошких схватања. Аутор сматра да се нихилистичка тоталитарна замисао из *Злим духа* стапа са оном из „Легенде о Великом инквизитору”, и да је наговештава, да су обе концепције тоталитарне јер су засноване на сили, покоравању и одузимању слободе људима. У средишњем месту „Легенде о Великом инквизитору”, проповеди коју севиљски кардинал изговара пред Спаситељем, Попов сагледава суштину њеног идеолошког аспекта садржану у инквизиторовој идеји да је човек слабо биће, недорасло Христовим идеалима, а поготово идеалу слободе у избору између добра и зла, вере и невере. Осветљава да инквизитор позива на љубав која људе не оптерећује својим етичким императивима, него им „олакшава терет” и допушта „немоћној природи да макар и греша” али са дозволом. Аутор промишља да инквизиторова визија „царства Божијег на земљи” није саздана на антрополошком оптимизму, али ни на крајњем песимизму, већ на свести о човековој противречности која обележава сва најважнија дела Достојевског. Попов промишља да Христос није морао да изговори ниједну реч, да надјача логику инквизиторовог закључивања јер аргументе ума и мудрости побеђује онима који долазе из срца. У закључку аутор наглашава да је Достојевски непоколебљиво остао уз Христа,

по цену жртвовања истине, срцем, а не умом, и да у том сну о „врту будућности” у којем људи неће избрљивати једни друге, престаје свака могућност сагласности са Великим инквизитором.

У тексту *Тумачење „Великог инквизитора” у делу Николе Милошевића*, Кристијан Олах осветљава Милошевићев метаакритички однос према разноликим и међусобно супротстављеним тумачењима „Легенде о Великом инквизитору“ из круга руске религијске мисли. Посебну пажњу посвећује критичким и филозофским опсервацијама Николаја Берђајева, са чијим се антрополошким оптимизмом Никола Милошевић није могао сагласити, али је, по мишљењу Олаха, захваљујући том супротстављању изградио сопствено критичко становиште. Аутор указује да су руски религијски мислиоци, сходно својим идеолошким претензијама, изоловали смисао „Легенде” од целине романа и у раду указује на Милошевићев „повратак тексту“ и његове увиде о основним смисаоним тенденцијама *Браће Карамазова*. Олах осветљава да је Милошевић настојао да испита практичне последице и могућности Инквизиторовог наума и показао да теоријске конструкције могу да постану реалност која је остварена у пројекту Стаљинове социјалистичке „државе боже”. Посебно важним, аутор издваја Милошевићево тумачење фигуре Христа у роману. Једно од места размимоилажења у тумачењима на које је Никола Милошевић указао и које Олах осветљава, јесте тзв. двојственост Достојевског, упитаност на чијој је страни уметник, на страни ког лика, и са каквом интенцијом: на страни инквизитора или Христа. Аутор осветљава Милошевићево разликовање два плана у *Легенди*: плана вредности и плана реалности. Констатује да Милошевићево тумачење Достојевског, али и метаакритичко прозирање ставова руских религијских мислалаца према делу писца, указује на значајан удео психолошких и идеолошких фактора приликом обликовања уметничке, односно теоријске (критичке) мисли. Специфичност Милошевићеве херменевтике, Олах види у томе што се исправност или истинитост теоријских конструкција сагледава у равни психолошког и историјског искуства и метаакритичког дијалога.

У тексту *Лакан, читалац Достојевског*, Нина Крајник из перспективе лакановске психоанализе, промишља да се карамазовска матрица показује као део увертире у постмодерни догматизам и самопроглашени атеизам. Према Лакановом схватању, истинска формула атеизма јесте да је Бог несвестан. Ауторка сматра да су то речи које означавају амбиваленцију између слободе и забране, закона и властите жеље, веровања и атеизма, на начин типично „карамазовски”. Ауторка поставља главно питање које у актуелном времену, доноси Велики Инквизитор: Шта су Закон и Жеља у нашем добу и какве *клиничке последице* они доносе субјекту? Осветљава да психоанализа данас увиђа да се симптоми све мање успостављају посредством субјектовог односа са Другим, а све више његовим искључењем, посредством негативне слободе, или слободе без Другог. Слободу промишља не као ону која искључује Другог као Бога, већ слободу која Другог искључује као други субјект, а тиме и превасходно сам симболички поредак, Закон и значење речи. Ауторка наглашава да се Бог налази у самој речи, у веровању у њен смисао, и да је сваки смисао религиозан, по схватању Лакана. Наводи да је за Лакана хришћанство била права религија која ће тријумфовати и да за разлику од психоанализе, хришћанство свему додељује смисао, што успоставља дозволу и прохибицију.

Милена Ђорђевић у тексту *Поема о Великом Инквизитору: изазов једног (не)могућег политичког читања*, осветљава како се у *Легенди* особеним уметничким средствима подрива политички пројекат Великог Инквизитора као идеалног друштва. У раду су изложене основне политичке идеје које се проблематизују у поеми, анализира се и питање трансценденције на примеру улоге Христовог лика. У закључку се доноси кратак осврт на политичку актуелност поеме, поређењем са савременим писцима који су

били инспирисани интелектуалном мишљу и уметношћу Достојевског. Ауторка осветљава како се идеје преузете из времена у којем је Достојевски живео транспонују у пишчев књижевни текст и како у том прелазу врше естетску функцију. У *Легенди* издваја три теме које ће показати „драму политичког и актуелног”: питање прогреса, питање науке у служби прогреса, и однос према православљу и римокатоличанству. Милена Ђорђевић генијалност Достојевског види у томе што је смисао речи Великог Инквизитора доведен у питање оним неизговореним, односно Христовим ћутањем, да је Христос тишина призвана у бивство ради отпора доминантном дискурсу политичке свемоћи (оличеном у Великом инквизитору).

У савременом тумачењу *Легенде о Великом инквизитору*, осветљени су проблеми добра и зла, слободе и самовоље, слободе и среће, религије и атеизма, морала и природе, закона и жеље, односа власти и масе, концепта за уједињење света. Зборник радова *Савремена читања Великог инквизитора* доноси нова и занимљива промишљања вечно актуелних питања које је поставио Достојевски.